

Talboks- och punktskriftsbibliotekets
underlag till en nationell strategi för
digitalisering, elektronisk tillgång
och digitalt bevarande

Kulturdepartementet
103 33 Stockholm

Nationell strategi för digitalisering, elektronisk tillgång och digitalt bevarande

Talboks- och punktskriftsbiblioteket, TPB, lämnar härmed sitt svar på uppdraget att bidra med underlag för en nationell strategi för digitalisering, elektronisk tillgång och digitalt bevarande.

Föredragande i detta ärende har varit Torbjörn Dahlander. I arbetet har också Kjell Hansson och Jesper Klein deltagit.

Roland Esaiasson
Myndighetschef

Inledning

Uppdraget att bidra med underlag för en nationell strategi för digitalisering, elektronisk tillgång och digitalt bevarande är i första hand inriktat på kulturarvsinstitutionernas verksamhet. Talboks- och punktskriftsbibliotekets, TPB:s, verksamhet har en annan karaktär, men vi kan ändå bidra med synpunkter utifrån vår verksamhet.

TPB har genomfört ett omfattande digitaliseringsarbete och har också kunskaper inom området tillgänglighet för funktionshindrade. TPB:s svar blir därför en sammanställning av erfarenheterna av hur en omfattande digitalisering kan genomföras, med förhoppning om att TPB:s erfarenheter kan vara av intresse för andra institutioner i deras digitaliseringsarbete. Men det finns frågor som ännu inte är lösta bl.a. hur det långsiktiga bevarandet av tillgängliga medier, som talböcker och punktskriftböcker, kan säkras. Tillgängliga medier omfattas inte av pliktlagen och ingen institution har idag ansvar för att de bevaras för framtiden.

Sammanfattning

TPB:s uppdrag är att ge personer med funktionshinder tillgång till litteratur på de medier som passar dem, i nuläget: talböcker, punktskriftböcker och e-text. Talböcker och e-text är digitala medier, punktskriftböckerna är taktila tryckta böcker, men produktionen är digitaliserad.

TPB:s bestånd av talböcker uppgick i april 2010 till 77 680 titlar. TPB har en av de största samlingarna av talböcker i världen. Talböckerna lagras på servrar och distribueras genom nedladdning till biblioteken i landet och från 2009 till högskolestudenter med läshinder. Nästa steg är att även folk- och skolbibliotekens låntagare ska få direkt tillgång till TPB:s talböcker via internet.

Grunden för digitaliseringen av talboken är DAISY-standarden, som började som ett utvecklingsprojekt på TPB. DAISY-standarden är nu den internationella standarden för digitala talböcker. I en DAISY-talbok kan läsaren navigera, söka sida, hoppa mellan kapitel m.m. Talboken kan också innehålla bokens text och bilder, synkroniserat med inläsningen. DAISY har också fått genomslag på andra områden. Det XML-baserade filformatet DTBook, som

är utgångspunkten för en DAISY-talbok, är också grunden för det fria internationella e-boksformatet EPUB.

TPB har föreslagit regeringen att lagstifta om pliktleverans av filer från förlag till TPB för att skapa en helhetslösning för tillgången till digitala filer. I USA och Norge finns lagstiftning som tvingar förlagen att på begäran leverera förlagsfiler i format som enkelt kan användas för produktion av tillgängliga medier.

Digitaliseringen har öppnat nya möjligheter för TPB att ge brukarna en bättre service. Internetdistribution via biblioteken eller direkt till brukaren och möjligheten att använda många olika spelare för att läsa: läsprogram i datorn, DAISY-spelare, mp3-spelare, mobiltelefoner gör det möjligt att nå ut med TPB:s stora utbud till fler brukare. DAISY är användbart för alla som vill göra text tillgänglig. Genom samarbete med andra myndigheter skulle TPB kunna bidra till att göra andra myndigheters information tillgänglig.

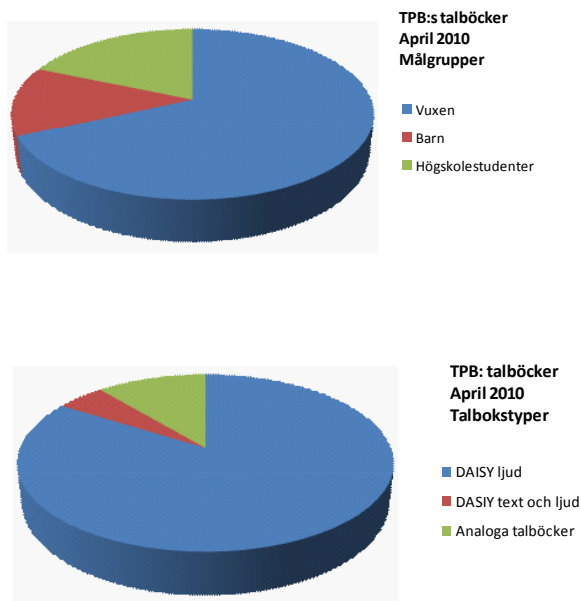
Det långsiktiga bevarandet av tillgängliga medier, digitala och analoga, är en olöst fråga. Hur ska tillgängliga medier arkiveras, vad ska arkiveras, vem har ansvaret? Tillgängliga medier omfattas inte av pliktlagen och ingen institution har ansvar för det långsiktiga bevarandet. KB och TPB har inlett ett närmare samarbete bland annat kring denna fråga.

Inom området elektronisk tillgång är frågan om TPB:s medier och LIBRIS viktig. TPB:s katalogiserar sina böcker i Bibliotekstjänsts bibliografiska databas BURK. Talböcker, punktskriftböcker, e-text finns bara i liten omfattning i den nationella katalogen LIBRIS. Personer med funktionshinder använder LIBRIS och därför bör de tillgängliga medierna också finnas där. Denna fråga är även aktuell i det närmare samarbetet mellan TPB och KB.

TPB behöver tillföras resurser för att slutföra migreringen av analoga resurser, bland annat digitalisering av punktskriftsoriginal. För att införa punktskriftsutlåning on demand måste de tryckta punktskriftsoriginalen digitaliseras.

Beskrivning av myndighetens digitala samlingar och deras användning

TPB:s uppdrag är att ge personer med läshinder tillgång till litteratur på de medier som passar dem: talböcker, punktskriftsböcker, e-text och taktila bilderböcker. Talböcker och e-text är digitala medier, punktskriftsböckerna är till sin natur analog men produktionen är digitaliserad.

Talböcker

Bestånd

TPB:s bestånd av talböcker uppgick i april 2010 till 77 680. TPB har en av de största samlingarna av talböcker i världen. TPB:s aktiva talboksbestånd är digitaliserat. Analoga talböcker på utländska språk som ännu inte digitaliserats p.g.a. upphovsrättsliga hinder lånas ut av Internationella biblioteket och depåbiblioteket i Umeå, cirka 4 000 titlar. Analoga talböcker som sällan efterfrågas och ännu ej digitaliserats, cirka 3 000 titlar, överförs eller nyproduceras när de efterfrågas.

Distributionsexemplar av talböckerna finns vid Uppsala universitet, Avdelningen för IT och inköp. Därifrån laddas de ned av biblioteken och från 2009 även direkt av högskolestudenter med läshinder. TPB samarbetar med SUNET, det svenska universitetsdatanätverket och Avdelningen för IT och inköp vid Uppsala universitet för lagring och distribution av talböckerna.

Uppsala universitet är värd för SUNET:s FTP-arkiv, ett mycket omfattande programarkiv för Sveriges universitet. Avdelningen för IT och inköp har lång erfarenhet av digital lagring och distribution och har tillgång till datakommunikation med mycket hög kapacitet. TPB har samarbetat med SUNET/Uppsala universitet sedan 1998.

Exemplar av TPB:s talböcker ingår också som en del av folkbibliotekens samlingar. Enligt Kulturrådets statistik, *Kulturen i siffror 2009*, uppgick folkbibliotekens talboksbestånd 2008 till 776 000 exemplar. De talböcker som finns ute på biblioteken är huvudsakligen producerade av TPB och Bibliotekstjänst.

DAISY – den internationella standarden för digitala talböcker

DAISY, (Digital Accessible Information System), är den internationella standarden för digitala talböcker. I en DAISY-talbok kan läsaren navigera, hoppa mellan kapitel, söka sida, lägga in bokmärken m.m. Det ger personer med läshinder samma, och i vissa avseenden bättre läsmöjligheter, än vad läsare av tryckta böcker har.

DAISY är ett multimediaformat. Den digitala talboken kan till skillnad från den analoga förutom ljud också innehålla text, bilder och i framtiden även video.

DAISY-standardens började utvecklas på TPB under 1990-talet, men övertogs 1996 av det internationella DAISY-konsortiet som sedan 2005 är "maintenance agency" för den formellt erkända standarden för talböcker, ANSI/NISO Z39.86. DAISY-standardens används i dag i fem världsdelar och av samtliga betydande bibliotek för personer med läshinder i västvärlden.

TPB producerar två typer av talböcker:

- DAISY ljud är den vanligaste varianten av talbok. Hela bokens text är inläst som ljud. Den tryckta bokens text och bilder ingår inte i talboken.
- DAISY text och ljud innehåller förutom ljud även den tryckta bokens text och illustrationer som synkroniserats med inläsningen. Inläsningen kan vara med syntetiskt tal eller med mänsklig inläsare. Barnböcker görs som DAISY text och ljud med mänsklig inläsare. En allt större del av högskolelitteraturen produceras som DAISY text och ljud med talsyntes.

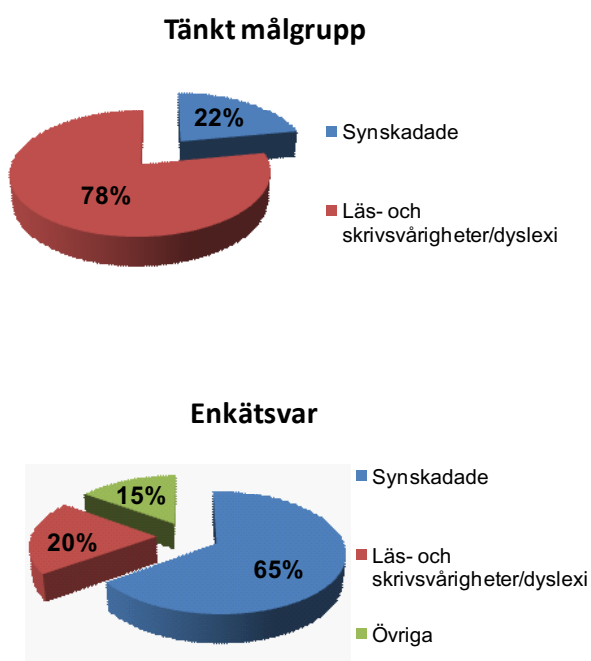
Användarna och verksamheten

TPB:s verksamhet styrs i hög utsträckning av 17§ i upphovsrättslagen. 17§ är en inskränkning i upp-

hovsrätten som gör det möjligt för funktionshindrade som inte kan läsa tryckt text att läsa litteratur och tryckt information i tillgänglig form. Talböcker får därför endast lånas ut till personer med funktionshinder. Lagstiftarna nämner inga diagnoser utan menar att det är den enskildes behov som avgör om han eller hon ska få tillgång till talböcker och därför krävs t.ex. inga läkarintyg för att få låna talböcker.

TPB har undersökt hur stor målgruppen för talböcker är och vilka grupper som TPB och biblioteken verkligen når. Resultaten visar att den stora utmaningen för TPB och biblioteken är att nå den stora gruppen personer med läs- och skrivsvårigheter.

Gruppen Övriga är i diagrammet bl.a. utvecklingsstörda, afatiker, rörelsehindrade, reumatiker.

Det är genom folk- och skolbiblioteken som TPB:s talböcker når flest läsare. Cirka 45 000 personer lånar talböcker från folk- och skolbiblioteken. Den största delen av TPB:s produktion och utlåning är inriktad på dessa läsare. Bibliotekstjänst och Inläsningstjänst producerar också talböcker för folkbiblioteken. De täcker de mest efterfrågade titlarna, TPB står för bredden i litteraturutbudet. Bibliotekstjänsts och Inläsningstjänsts talbokstitlar förvärfvas löpande av TPB och införlivas i TPB:s digitala arkiv.

I TPB:s utbud finns också produktioner som anpassats för olika användargrupper.

- Specialinläsningar för personer med utvecklingsstörning
- Talböcker för lästräning
- Facklitteratur för seende, t.ex. rikt illustrerade böcker som saknar bildbeskrivningar

DAISY text och ljud är en nyhet i TPB:s talboksutbud. Litteratur för högskolestudenter produceras i stor utsträckning som DAISY text och ljud. Talet genereras med hjälp av TPB:s egenutvecklade talsyntes Folke, samt med hjälp av engelskspråkig kommersiell talsyntes. Men också i barnböcker ger text och bilder ett extra stöd vid läsningen. TPB producerar alla barnböcker som DAISY text och ljud, med mänsklig inläsning. TPB:s bestånd av DAISY text och ljud är cirka 4 500 titlar.

TPB har också i uppdrag att producera anpassad litteratur för högskolestuderande med läshinder. Servicen till högskolestudenterna styrs helt och hållet av efterfrågan. Titlar som redan lästs in lånas ut och titlar som saknas i beståndet produceras. Beståndet av talböcker för högskolestudier är cirka 16 000 titlar.

Under många år var servicen till högskolestudenterna centraliserad till TPB. Högskolebiblioteken mötte aldrig studenterna med läshinder. Men antalet högskolestudenter ökade när allt fler personer med läs- och skrivsvårigheter började studera på högskolan. 2008 var antalet aktiva studenter cirka 2000. Högskolebiblioteken har nu, med stöd från TPB, samma ansvar för sina studenter med läshinder som för övriga studenter. En modell liknande den för folkbiblioteken har växt fram.

Skolbibliotek och speciallärare använder sig i stor utsträckning av TPB:s talböcker. TPB har inget uppdrag inom läromedelområdet, men det allmänna beståndet är attraktivt för skolorna. SPSM, Specialpedagogiska Skolmyndigheten, ansvarar för tillgängliggörandet av läromedel för skolan. Men SPSM:s uppdrag har en annan inriktning än TPB:s motsvarande uppdrag för högskolan. SPSM ska se till att marknaden, det vill säga, läromedelsförlag och andra privata aktörer producerar tillgängliga läromedel. SPSM producerar bara de titlar som inte marknaden vill göra. För brukarna kan det vara svårt att förstå skillnaden och veta vart man ska vända sig.

E-text

En e-textbok är samma sak som en e-bok, det vill säga en digitalt lagrad text som man läser i en dator.

Läsprogrammet Textview, som utvecklats av TPB, används för att läsa e-textböcker. Textview kan kostnadsfritt laddas ned från TPB. För att kunna använda e-textbokens alla möjligheter behöver man en anpassad dator med talsyntes, punktskriftsskärm eller förstoringsprogram. Då kan man välja att lyssna, läsa punktskrift eller större text. Stora textmängder och referensmaterial fungerar särskilt bra som e-textböcker eftersom det är lätt att snabbt hitta det man söker. Ordböcker, kokböcker, Bibeln, Psalmboken är några av de e-textböcker som är mest efterfrågade. Det finns cirka 2 500 e-textböcker hos TPB. De flesta är högskolelitteratur. SPSM producerar läromedel för skolan i Textview och dessa titlar är sökbara i TPB:s katalog.

Punktskriftsböcker

Punktskriftsböcker är till sin natur taktila och ingår inte i de digitala samlingarna. Men det bör framhållas att digitaliseringen har haft en mycket stor betydelse för att effektivisera produktionen av punktskrift. I TPB:s planer ingår att introducera en on-demand service för punktskriftutlåningen. Det innebär att boken produceras från digitala förlagor när den efterfrågas av en låntagare. I Danmark och Finland är denna typ av utlåningssystem redan i bruk.

Svar på frågorna i avsnitt 1

Redogör för hur stor del av samlingarna som är digitaliserade respektive ursprungligen i digitalt format. Det bör vidare specificeras vilka delar av samlingarna eller vilka materialkategorier som är digitaliserade och i vilken utsträckning.

Talböcker

TPB:s talboksbestånd är digitaliserat. I april 2010 uppgick TPB:s bestånd till 77 680 titlar. Antalet talböcker som överförts från analogt format är fortfarande lite större än antalet ursprungligen digitala talböcker. I TPB:s katalog finns fortfarande cirka 10 000 analoga talböcker kvar. Cirka 4000 av dessa är på utländska språk som ännu inte digitaliserats av upphovsrättsliga skäl. Övriga titlar är sådana som TPB valt att inte överföra. Skulle någon av dessa böcker efterfrågas görs en överföring eller nyproduktion av boken.

E-textböcker

E-text är ett digitalt format. TPB har cirka 2 300 titlar i sitt bestånd.

Punktskriftsböcker

Punktskriftsböcker är taktila tryckta böcker, där produktionen är digitaliserad. Det går också att läsa elektronisk text med punktskriftsskärm med dator. Det innebär att läsning av e-böcker i stället för pappersböcker är ett alternativ också för punktskriftsläsare. Till punktskriftsböcker räknas också de taktila bilderböcker. Beståndet av punktskriftsböcker är cirka 14 000 titlar.

Redogör för i vilken utsträckning register och kataloger har digitaliserats samt i vilken utsträckning de är kompatibla med register och kataloger hos andra institutioner.

TPB:s katalog är sedan länge digitaliserad. TPB katalogiserar sina samlingar i MARC-format i folkbibliotekens bibliografiska databas BURK, som ägs av Bibliotekstjänst. TPB importerar sedan posterna från BURK till TPB:s eget biblioteksdatasystem Mikromarc. Folkbibliotek som förvärvar talböcker hämtar katalogposterna för TPB-producerade böcker från BURK till sina lokala bibliotekskataloger via BTJ:s tjänst Bibliografisk service. I TPB:s webbkatalog TPB-katalogen, katalog.tpb.se finns TPB:s alla medier.

Redogör för vilka delar av samlingarna som består av material som är, eller kan förväntas vara, upphovsrättsligt skyddat och där upphovsrätten tillkommer annan än institutionen.

TPB:s bestånd består av verk som ursprungligen är upphovsrättsligt skyddade. Men en undantagsparagraf, § 17 i upphovsrättslagen gör det möjligt att utan upphovsmännens medgivande göra verken tillgängliga för personer med funktionshinder. Upphovsrättsliga problem finns däremot i det internationella samarbetet. Regelverken för hur tillgängliga medier får spridas skiljer sig åt i olika länder. Upphovsrättsfrågorna är det största hindret för att förverkliga DAISY-konsortiet vision om ett globalt bibliotek.

Redogör för hur användarmönstret har utvecklats över tid vad gäller digitalt tillgängligt material (antal besök på hemsidor, antal visningar eller nedladdningar etc.).

Ett nytt sätt att läsa

Talbokens digitalisering genom DAISY-standarden, innebär inte bara en digitaliserad version av den tidigare analoga talboken. Digitaliseringen gör det också möjligt att höja kvalitén på talboken. Analoga talböcker på kassettband kan bara läsas linjärt från början till slut. DAISY-talboken gör talboksläsaren jämlik med läsaren av vanliga tryckta böcker genom möjligheten att navigera, söka, lägga bokmärken m.m.

Alla böcker går att läsa

DAISY-talboken gör det också möjligt att tillgängliggöra böcker som inte passar som analoga talböcker. Framför allt har högskolelitteraturen blivit lättare att läsa, men även annan facklitteratur, verkstadshandböcker, kokböcker, blir mer tillgänglig i digital form.

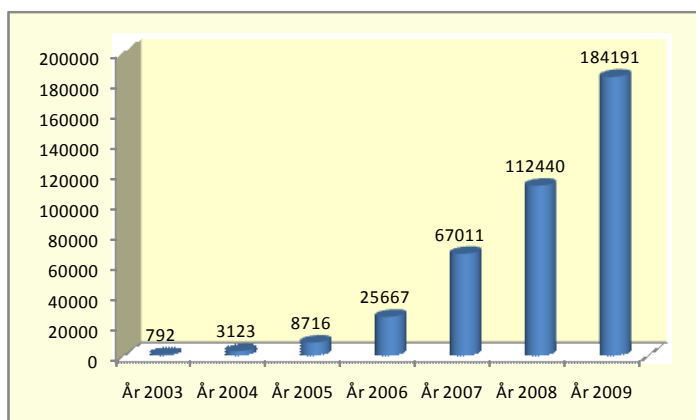
Nya läsplattformar

Analoga talböcker läses med kassettbandsspelare. Digitala talböcker kan läsas på många olika sätt:

- med läsprogram på dator
- med DAISY-spelare
- med mp3-spelare
- med mobiltelefon
- strömmande till dator eller mobiltelefon

Nedladdningarna

Genom digitaliseringen blev det också möjligt att distribuera talböckerna digitalt. TPB:s nedladdningstjänst började som en försöksverksamhet 2003 då 792 talböcker laddades ned. Sex år senare 2009 laddade biblioteken ned 184 191 talböcker.

Redogör för hur stora delar av det digitala materialet som är tillgängligt via Internet, respektive hur stor andel som endast finns tillgänglig för egen personal eller i samband med fysiska besök vid institutionen.

Hela TPB:s bestånd är sökbart via Internet. Talböckerna kan laddas ned och övriga medier kan beställas i TPB-katalogen.

Redogör för i vilken utsträckning det digitala materialet är tillgängligt via externa system, t.ex. Europeana och K-samsök, men även kommersiella leverantörer som Google.

TPB:s bestånd är tillgängligt för allmänheten via Bibliotek.se, www.bibliotek.se, samkatalogen för BURK och LIBRIS. Talböcker producerade av TPB finns också i folkbibliotekens lokala bibliotekskataloger. I LIBRIS finns 13 523 analoga talböcker och 8 573 DAISY-talböcker. Det finns några folkbibliotek, bl.a. Malmö stadsbibliotek som har sitt bestånd i LIBRIS. Bibliotek kan hitta TPB:s titlar i BURK-sök, Bibliotekstjänsts avgiftsbelagda webbkatalog. TPB:s bestånd är även sökbart via samsöktjänsten Bibliotek24, www.bibliotek24.se.

Beskrivning av myndighetens arbete och resultatet av arbetet med digitalisering

Inledning

TPB inledde i början av 1990-talet försöksverksamhet med digitalisering av talboksmediet. DAISY började som ett TPB-projekt och TPB har haft och har fortfarande en viktig roll i utvecklingen och konsolideringen av standarden. Utvecklingen av den internationella DAISY-standarden är en viktig del av TPB:s digitalisering.

DAISY

Det var högskolestudenternas behov som tydligast visade på behovet av en förbättrad talboksteknik. Att hitta rätt kapitel bland 60-70 kassettband tar lång tid. Flera ansatser för digitalisering av talboken gjordes i början av 1990-talet runt om i världen, bl.a. på TPB.

1993 inledde TPB i samarbete med dataföretaget Labyrinten i Falköping ett utvecklingsarbete som resulterade i den första versionen av DAISY. Den svenska lösningen väckte stort intresse internationellt och tre år senare bildades det internationella

DAISY-konsortiet med uppgift att vidareutveckla DAISY-standarden.

2001 lanserades DAISY 2.02 som fortfarande är den vanligaste varianten av talbok i världen. 2005 blev DAISY en formellt erkänd standard för digitala talböcker ANSI/NISO Z39.86, Specification for the Digital Talking Book.

DAISY-standarden har också fått genomslag utanför handikappsfären. Microsoft samarbetar med DAISY-konsortiet och gemensamt har man utvecklat en funktion i ordbehandlings-programmet Word, Save as DAISY, som gör det möjligt att spara en strukturerad Word-fil i DTBook-format, som sedan kan användas för att t.ex. producera en talbok med syntetiskt tal. Även Adobe har en liknande funktion. DTBook är ett XML-baserat filformat, som är utgångspunkten för produktionen av DAISY-talböcker med text och ljud.

DTBook är också den grund som EPUB, det fria internationella formatet för e-böcker, bygger på. Att ha en erkänd internationell standard som grund för digitaliseringen är en avgörande faktor för DAISY-projektets framgång.

TPB

Talböcker

Övergången från analoga talböcker på kassetter till DAISY var TPB:s stora uppgift under 90-talet och början av 00-talet. Digitaliseringen är genomförd och nu vidareutvecklas och förfinas tjänsterna. Digitaliseringen omfattade alla delar av talboksverksamheten:

- Produktionsverktyg för inläsning av talböcker utvecklades i ett internationellt samarbete.
- Inläsare och inspelningstekniker utbildades i den digitala tekniken.
- Teknik för effektiv överföring av analoga talböcker till digitalt format utvecklades av TPB.
- Läsprogrammet TPB-Reader för läsning av digitala talböcker utvecklades av TPB.
- En tjänst för digital distribution av talböcker utvecklades, som gör TPB:s talboksbestånd omedelbart tillgängligt för alla bibliotek i landet.
- Marknadsföringskampanjer för att etablera DAISY hos biblioteken i Sverige och hos deras talbokslåntagare genomfördes.

Utvecklingsarbetet har ofta startat på TPB och drivits internt av TPB tills det är moget för extern produktion. Då har arbetet upphandlats och lagts ut på externa producenter. Det gäller t.ex. den automati-

serade tekniken för överföringen av talböcker från analoga kassetband till digitalt format.

Ett stort projekt för att vidareutveckla talboksservicen var utvecklandet av en svensk talsyntes som klarar att läsa avancerad facklitteratur. Det fanns ingen talsyntes på marknaden för läsning av mer komplexa texter. Därför utvecklade TPB en egen talsyntes för detta syfte. Talsyntesen Folke används för produktion av högskolelitteratur. En norsk röst för talsyntesen, Brage, har utvecklats i samarbete med Norsk lyd- och blindeskriftbibliotek, NLB för deras produktion av talböcker med syntetiskt tal.

E-text

Textview, programmet för att läsa elektronisk text utvecklades av TPB i början av 1990-talet. För att använda programmet behövs en dator med anpassningar för funktionshindrade, talsyntes, skärmförstoring, punktskriftsskärm. Textview används främst av högskolestudenter och av elever i skolan. Det är ett gammalt program som inte längre utvecklas, men det har ändå överlevt och används fortfarande. Det är möjligt att Textview inom de kommande åren kan ersättas med nya läsverktyg och format med bredare spridning och kommersiell tillämpning som t.ex. läsplattor med talsyntes och Epub.

Redogör för om det finns en digitaliseringsplan eller motsvarande, i vilken mån planens mål uppfylls, samt vilka principer som gäller för att välja ut vad som ska digitaliseras och för mottagande av digitalt material.

TPB arbetar efter en framtidsstrategi, som fastställdes 2008. Strategin sammanfattas i fyra punkter:

1. Genom digital lagring och distribution ska vi möta brukarnas krav på snabb tillgång till tillgängliga medier. Vi ska också utveckla samarbetet med biblioteken.
2. Genom regelbundna användarundersökningar ska vi kartlägga både slutanvändarnas och förmedlande organisationers behov och prioriteringar.
3. Genom att göra tillgänglig information i samarbete med andra myndigheter och företag, både nationellt och internationellt, ska vi öppna för nya produkter och tjänster.
4. Genom samarbete med förlagen ska vi stödja deras utveckling för produktion av tillgängliga media. Vår egen produktion ska också effektiviseras genom en ökad tillgång till digitala förlagor och utvecklade processer.

Redogör för i vilken utsträckning avgifter tas ut för tillgången till digitalt material, vilka bemyndiganden som finns för eventuella avgiftsuttag samt vilka principer i övrigt som gäller för avgiftsuttaget.

Talböcker når sina läsare huvudsakligen genom bibliotekslån. Men den nya upphovsrättslagen från 2005 tillåter försäljning av talböcker. Det är bara utgivaren av talboken som får sälja den och det är bara personer med funktionshinder som får köpa den. Försäljningen av talböcker från TPB har en relativ blygsam omfattning. Det kan bero på att upphovsrättslagen tillåter kopiering av talböcker för enskilt bruk.

E-textböcker finns också till försäljning på samma villkor som talböckerna.

Redogör för vilka typer av upphovsrättsligt skyddat material som gjorts tillgängligt digitalt och hur rättigheter i dessa fall inhämtats från rättighetshavarna samt kostnaderna för att publicera materialet digitalt.

Frågan är inte relevant för TPB. § 17 i upphovsrättslagen gör att vi inte behöver inhämta rättigheter från upphovsmännen för att publicera verken i tillgänglig form.

Redogör för vilka kommunikativa strategier som finns för att nå ut med digitalt material till olika grupper samt vilka insatser som har gjorts för tillgänglighet i den digitala miljön för grupper med särskilda behov.

Sverige har en decentraliserad modell för talboksverksamheten. Servicen till talboksläsarna sköter de lokala biblioteken ute i landet, folk-, skol-, och högskolebibliotek. Biblioteken når låntagarna med stöd från TPB. Den decentraliserade modellen har många fördelar. Det finns talböcker på de flesta svenska bibliotek och det finns personal som kan talböcker och känner låntagarna ute på biblioteken. Därför når vi i Sverige fler talbokslåntagare än vad man gör i andra länder. Den vanliga modellen internationellt är att ett centralt specialbibliotek sköter talboksservicen till alla låntagare i landet.

Digitaliseringen har inneburit att talböckerna i allt större utsträckning distribueras via internet. Idag är det biblioteken som laddar ner, men internetdistribution ska också bli tillgänglig för enskilda. Det innebär inte att den svenska modellen överges, den förändras och utvecklas vidare. Biblioteken har låntagarna och kan garantera att de är berättigade att

låna talböcker och låntagarna är fortfarande de lokala bibliotekets låntagare även då man laddar ned direkt från TPB.

Användarundersökningar visar att talbokslåntagare inte bara lånar talböcker på biblioteket. Därför är anknytningen till ett lokalt bibliotek viktig för de flesta talbokslåntagarna. Men den största målgruppen, personer med läs- och skrivsvårigheter känner sig ofta, av naturliga skäl, främmande för biblioteken. Det är en av utmaningarna för TPB och biblioteken att nå ut till den stora målgruppen.

TPB har genomfört användarundersökningar under de senaste åren, för att få bättre kunskap om målgruppens önskemål och krav. TPB har tidigare fokuserat på biblioteken som sin primära målgrupp. Nu riktas intresse lika mycket på målgrupperna. Fortsatt samarbetet med biblioteket och utveckling av attraktiva internetbaserade tjänster för både brukare och förmedlare gör att TPB kan nå fler personer som behöver tillgängliga medier.

Redogör för hur det långsiktiga bevarandet av digitaliserat respektive ursprungsdigitalt material säkerställs.

Distributionsexemplar av talböckerna i mp3-format lagras på hårddisk i en filservermiljö som sköts av Avdelningen för IT och inköp vid Uppsala universitet.

Talböckerna lagras även med okomprimerat ljudformat på DLT-band och på analoga masterband och förvaras i företaget Recalls arkiv i Kumla.

I SOU 2003:129 KB nav i kunskapssamhället skriver man om arkivansvaret för tillgängliga medier:

”De alternativa medier som TPB framställer omfattas inte av pliktlagen i praktiken. Statens ljud- och bildarkiv har meddelat undantag för att samla in och bevara talböcker, även om de har ansvar för bevarandet av fonogram. Detta innebär att ingen har ansvaret för att arkivera talböcker för framtiden. Punktskriftsböckerna är undantagna från plikt-lagen i den mån de följer en tryckt förlaga, vilket också innebär att ingen har ansvar för den historiska punktskriftsutgivningens bevarande.”

Det långsiktiga bevarandet av såväl de digitaliserade medierna, talböcker, e-text som de analoga punkt-skriftsböckerna behöver säkerställas. TPB och KB för samtal om det långsiktiga digitala bevarandet. TPB önskar en lösning där ansvaret för det långsiktiga bevarandet av tillgängliga medier fastställs.

Redogör för vilka samarbeten med andra offentligt finansierade institutioner som har genomförts eller initierats inom områdena digitalisering, elektronisk tillgång och digitalt bevarande.

TPB samarbetar med många institutioner och myndigheter inom området digitalisering. Här är några viktiga samarbetspartners i digitaliseringsarbetet.

Biblioteken

I den decentraliserade svenska talboksmodellen är det biblioteken som har direkt kontakt med brukarna. Biblioteken var TPB:s viktigaste samarbetspartner i arbetet med att introducera den digitala talboken hos brukarna. TPB samarbetar med alla bibliotek, kommunala folk- och skolbibliotek, högskolebibliotek och KB.

Inom DAISY-konsortiet samarbetar TPB nära med våra systerbibliotek runt om i världen. Det nordiska samarbetet är väl utvecklat, med möjlighet för låntagare att låna direkt från grannländernas bibliotek m.m.

Specialpedagogiska Skolmyndigheten SPSM

SPSM gick över till DAISY-standarden för sina talböcker i samarbete med TPB. Samordningen gäller också katalogiseringen. SPSM:s egna produktioner är sökbara i TPB-katalogen. Men den stora mängden läromedel produceras av privata aktörer och blir oftast ljudböcker i DAISY-format, inte talböcker. För brukarna, elever, lärare, föräldrar, är det en förvirrande situation. Ett samarbete för att skapa ett gemensamt gränssnitt för sökning av alla tillgängliga medier skulle underlätta för brukarna.

Taltidningsnämnden TTN

Under digitaliseringsprocessen har kontakterna mellan TPB och TTN fördjupats. Taltidningarna har hittills inte producerats i DAISY-formatet. För brukarnas skull bör talböcker och taltidningar följa samma standard. TTN kommer troligen att slås ihop med TPB under 2010. Det gör det möjligt att samordna och förbättra servicen för talboksläsarna och taltidningsprenumeranterna, som ofta är samma personer.

Post- och telestyrelsen PTS

PTS har stöttat TPB i en rad försöksprojekt kring bland annat digital distribution, dvs. nedladdning av talböcker, strömmande läsning, utredning om ett nationellt digitalt distributionssystem för tillgängliga medier. PTS är sektorsmyndighet och ansvarar för de postala blindskriftsförsändelserna.

Hjälpmiddelsinstitutet HI

TPB och HI har samarbetat i arbetet med att etablera DAISY som den digitala talboksstandarden.

SUNET/Avdelningen för IT och inköp vid Uppsala universitet

Samarbetet med Uppsala universitets IT-Stöd / SUNET ger säker lagring och bästa möjliga bandbredd för distributionen av talböcker till bibliotek och enskilda låntagare.

ABM-centrum

TPB ingår sedan 2010 i projektet ABM-centrum. Projektet har som huvudsyfte att verka för samordning av frågor som rör svenska arkiv, bibliotek och museer. Under 2010 är syftet att stödja medlemsinstitutionerna i arbetet med digitaliseringsuppdraget.

Redogör för vilka samarbeten med privata aktörer, såsom företag, folkrörelser och andra ideella organisationer, som har genomförts eller initierats inom områdena digitalisering, elektronisk tillgång och digitalt bevarande.

DAISY-konsortiet har cirka 30 företag anslutna som Friends. Här finns några stora företag som Microsoft, Adobe, Google och många företag med inriktning på handikappområdet.

DAISY skapades i ett samarbete mellan TPB och Labyrinten, ett litet dataföretag i Falköping, numera en del av det engelska företaget Dolphin.

Bibliotekstjänst är en viktig samarbetspartner i arbetet med att sprida DAISY ut till biblioteken. TPB och Bibliotekstjänst har också ett nära samarbete på katalogområdet. TPB katalogiserar sina böcker i Bibliotekstjänst databas BURK, där de flesta folkbiblioteken hämtar sina katalogposter. Bibliotekstjänst producerar egna talböcker och säljer dessa och TPB:s talböcker till biblioteken.

De tekniska producenterna av talböcker, företag som Talinspelningar, Inläsningstjänst, Gramma.

Handikapporganisationer som Dyslexiförbundet, Synskadades Riksförbundet.

Beskrivning / bedömning av vilka särskilda utmaningar och möjligheter som den digitala tekniken innebär inom det egna verksamhetsområdet

Utmaningar

En stor utmaning för TPB är att nå ut till personer med läs- och skrivsvårigheter, som är den största

gruppen bland personer med läshinder. Personer med läs- och skrivsvårigheter känner sig kanske inte riktigt hemma på biblioteken. Det är ändå genom biblioteken man kan få hjälp. Erfarenheterna från högskolebiblioteken visar att biblioteket har blivit en viktig resurs för högskolestudenter med läs- och skrivsvårigheter.

TPB och biblioteken måste hitta nya vägar att nå denna stora målgrupp. Hög prioritet bör vara att nå barnen, för att tidigt ge en positiv upplevelse av läsning. Samarbete med skolbibliotek och speciallärare är en väg att gå.

Att kunna använda standardprodukter, som mobiltelefoner för att läsa talböcker är också viktigt i det här sammanhanget. Det kan upplevas som stigmatiserande att vara hänvisad till speciella spelare för sin läsning.

Internetdistribution av talböcker har varit en stor framgång. Det har hittills handlat om nedladdning av talböcker på biblioteken. Försök med strömmande läsning har också genomförts. 2009 inleddes en ny fas i utvecklingen då högskolestudenter i projektet Student direkt fick möjlighet att själva ladda ned talböcker. Idag har cirka 2 000 studenter möjlighet att själva ladda ned sina talböcker. Hela TPB:s bestånd är tillgängligt, inte bara högskolelitteratur.

I ett kommande projekt ska tjänsten erbjudas till folk- och skolbibliotekens alla talbokslåntagare. I projektet Dolly, som är ett samarbete mellan TPB, Stockholms stadsbibliotek och Högskolan i Jönköping, utvecklas en intressant variant av direktåtkomst till TPB:s talböcker. Det ska fungera så att till exempel Stockholms stadsbiblioteks låntagare ska kunna använda stadsbibliotekets webbkatalog för att ladda ned talböcker från TPB. Vi vet att talbokslåntagarna inte bara lånar talböcker på biblioteket och genom Dollyprojektet kan det bli möjligt att hitta allt man behöver i sin lokala bibliotekskatalog.

Det är också en distributionsmodell som är i samklang med den decentraliserade svenska talboksmodellen. TPB:s katalog har en samsökningsserver som stödjer den internationella z39.50-standarden. Denna utnyttjas bl.a. av portalen Bibliotek24 som har gjort TPB:s katalog sökbar via Bibliotek24.

En stor grupp talboksläsare är äldre som inte har någon datorvana. Men även dessa låntagare kan få en förbättrad biblioteksservice genom en internetbaserad tjänst. TPB har i samarbete med PTS i projektet Tidningen och Boken kommer Digitalt testat en internetuppkopplad talboksspelare, som är enkel att hantera. PTX som spelaren heter tillverkas av det japanska företaget Plextor. Från det lokala bibliote-

ket laddas spelaren med en bokhylla med de böcker och tidningar som låntagaren vill ha. Låntagaren kan sedan enkelt bläddra mellan titlarna och läsa böckerna och tidningarna. TPB planerar nya projekt med spelaren och siktar på att bygga upp en permanent tjänst.

Tillgängliga medier har en oklar status. De finns inte i nationalbibliografen och endast ett mindre urval av t.ex. talböcker har bevarats av KB. Att tillgängliga medier finns i den nationella bibliografiska databasen LIBRIS och att det långsiktiga bevarandet av tillgängliga medier säkras är en uppgift för KB och TPB att lösa.

Samordning av taltidningsutgivningen och talboksproduktionen närmar sig en lösning genom att Taltidningsnämnden, TTN uppgår i TPB. De taltidningar som är digitaliserade har ett eget skräddarsytt format och därför läser brukarna böcker och tidningar på olika läsare. En övergång till DAISY-standarden skulle rationalisera produktionen och underlätta för brukarna.

Ange vilka samarbeten med andra offentligt finansierade institutioner som bör prioriteras inom områdena digitalisering, elektronisk tillgång och digitalt bevarande.

För digitalt bevarande av tillgängliga medier krävs ett närmare samarbete med KB.

För elektronisk tillgång är biblioteken även i fortsättningen den viktigaste samarbetspartnern. För att nå de unga behövs ett närmare samarbete med skolvärlden – SPSM, skolbiblioteken, speciallärarna och läromedelsförlagen.

För tillgängliggörande av myndighetsinformation, t.ex. konsumentupplysning, museikataloger, krävs samarbete med myndigheter och institutioner och informationsinsatser om DAISY-standarden möjligheter att enkelt tillgängliggöra information i tryckt form.

Ange vilka samarbeten med privata aktörer, såsom företag, folkrörelser och andra ideella organisationer, som är möjliga framöver inom områdena digitalisering, elektronisk tillgång och digitalt bevarande.

DAISY-konsortiet har bland annat inriktat sig på att försöka etablera DAISY-standarden utanför handikappvärlden. Att göra DAISY mainstream är målet. Save as DAISY i Microsoft Word och Adobe InDesign är ett exempel på detta, EPUB-formatet för e-böcker ett annat.

För TPB är ett samarbete med förlagen ett viktigt område. Redan idag får TPB förlagsfiler från till exempel Studentlitteratur. Det förenklar produktionsrutinerna, förkortar produktionstiden och studenterna får sin kurslitteratur snabbare. Produktionen av tillgängliga medier skulle underlättas mycket om förlagen i ett samarbete med TPB tar fram förlagsfiler i format som kan användas för TPB:s produktion.

I USA finns en lagstiftning som tvingar läromedelsförlag att på begäran leverera förlagsfiler i format som enkelt kan användas för produktion av tillgängliga medier. TPB skriver i Framtidsstrategin: ”TPB har startat arbetet med att förbättra och omförhandla avtal beträffande inflödet av tryckta böcker och förlagsfiler, beträffande kostnader, snabbhet och samtidighet. TPB har föreslagit regeringen att lagstifta om pliktleverans av filer från förlag till TPB för att skapa en helhetslösning av tillgången till digitala filer.”

Distributionen är ett annat område där ett samarbete med företag kan vara ett bra alternativ. TPB har i samarbete med det japanska företaget Plextor testat en internetuppkopplad talboksspelare för äldre som saknar datorvana. Det är en stor grupp av talboksläsare, som ofta också är storläsare. Bibliotekarien på det lokala biblioteket kan lägga upp en bokhylla till sin låntagare med böcker och taltidningar, som med några enkla knapptryckningar kan läsas av låntagaren i hemmet. Försöksverksamhet pågår och en fast tjänst kommer att etableras.

Ett annat exempel är Storytel, som har en kommersiell tjänst för strömmande läsning av ljudböcker i mobiltelefon. TPB har i projektform samarbetat med Storytel och testat denna modell med talböcker i stället för ljudböcker. Resultaten är positiva. Det återstår att utforma en eventuell tjänst så att den kan accepteras av upphovsmännen.

Talböcker läses i dag på många olika plattformar. Att göra talböcker läsbara på standardprodukter är angeläget av flera skäl. Det är billigare än med specialutvecklade spelare och det är inte stigmatiserande för t.ex. ungdomar att använda mobilen för talboksläsning.

Det finns Apps för Iphone som kan läsa DAISY och DAISY-läsare för symbiantelefoner. Förinstallerade läsprogram för DAISY på mobiltelefoner eller som nedladdningsbart tillägg skulle vara en mycket bra lösning för många talboksläsare.

Slutsatser

- I förordningen om statliga myndigheters ansvar för genomförandet av handikappolitiken, 2001:526, ges myndigheterna rollen som föredömen när det gäller tillgänglighet. Kravet på tillgänglighet gäller också det digitaliserade materialet. Text som återges i form av en bild och bilder utan bildbeskrivningar är inte tillgängliga för synskadade. Det är viktigt att tillgänglighetsperspektivet finns med redan från början i digitaliseringsarbetet och att det finns kompetens inom detta område på myndigheterna.

- TPB har redan genomfört en omfattande digitalisering. Men det finns mycket kvar att göra. Målsättningen är nu att nå direkt till talbokslåntagarna med digital distribution i den form som passar bäst: nedladdning, strömmande till dator eller mobiltelefon. Cirka 2 000 högskolestudenter kan redan själva ladda ned sina talböcker och nu ska tjänsten byggas ut för att nå folkbibliotekens låntagare.

- Inom området digitalt bevarande finns frågan om hur det långsiktiga bevarandet av tillgängliga medier ska säkras. Pliktlagen gäller inte tillgängliga medier och ingen institution har ansvar för det långsiktiga bevarandet. Det behöver klargöras vem som ska ansvara för bevarandet och vad som ska bevaras. TPB och KB har inlett ett samarbete kring dessa frågor.

- Inom området digital tillgång är införlivandet av de tillgängliga medierna i den nationella katalogen LIBRIS en central fråga. Personer med funktionshinder använder sig idag av LIBRIS, med hittar inte några tillgängliga medier där. Frågan om en överföring av katalogposter från Bibliotekstjänst bibliografiska databas BURK till LIBRIS är en mycket viktig fråga också ur ett tillgänglighetsperspektiv.

- TPB behöver tillföras resurser för att slutföra migreringen av analoga resurser, bland annat digitalisering av punktskriftsoriginal. För att införa punktskriftsutlåning on demand måste de tryckta punktskriftsoriginalen digitaliseras.

- TPB har föreslagit regeringen att lagstifta om pliktleverans av filer från förlag till TPB för att skapa en helhetslösning av tillgången till digitala filer. I USA och Norge finns lagstiftning som tvingar förlagen att på begäran leverera förlagsfiler i format som enkelt kan användas för produktion av tillgängliga medier.